

CHP Teftiş Raporlarına Göre Bitlis (1939-1945)

Prof. Dr. Uğur Üçüncü

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-5282-8868>

Karadeniz Teknik Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü, Trabzon – TÜRKİYE

Makale Geçmişi

Geliş: 23.04.2019
Kabul: 07.07.2019
On-line Yayın: 30.09.2019

Anahtar Kelimeler

İkinci Dünya Savaşı
CHP
Bitlis
Halk Evi
Teftiş Raporları

Araştırma Makalesi

DOI:

<http://dx.doi.org/10.29228/JASSS.29113>

Öz

CHP Parti Müfettişliği, parti örgütü üzerinde kontrolü sağlamak ve partinin merkezîyetçi yapısını kuvvetlendirmek amacıyla kurulmuştur. Parti Müfettişleri, bölge ve farklı yerler milletvekillerinden veya Parti üyelerinden tayin edilmişlerdir. Müfettişler görevlendirildikleri yerlere yaptıkları seyahatler, incelemeler, soruşturmalar neticesinde hazırladıkları tafsilatlı raporları CHP Genel Sekreterliğine göndermişlerdir. CHP Müfettişlik bölgelerinden biri de Bitlis, Muş, Van ve Siirt'i kapsamaktaydı. Dolayısıyla Parti müfettişleri Bitlis'te de incelemeler yapmışlar, tespitlerini ve çözüm önerilerini ihtiva eden raporlarını CHP Genel Sekreterliğine iletmışlerdir.

Bu raporlardan biri Bitlis Mebusları Tevfik Temelli ve Ahmet Süreyya Örgüevren tarafından 1940'ta hazırlanmıştır. Raporunda Bitlis ve çevresinin adli, sıhhi, sosyal ve idarî sorunları ortaya konmuş ve bunlara çözüm önerileri bulunmuştur. Tokat Mebusu Hasip A. Aytuna'nın 1943 senesinde Bitlis, Siirt, Muş ve Van'a dair hazırladığı 71 sayfalık raporu çok değerlidir. Raporunda Bitlis'in yolları, halkın dili, sosyal hayatı, aşiretler, göçerler ve göç yolları, asayiş, jandarma, adliye, mülki amirleri, memurlar, sağlık, ziraat, maarif, ticaret, iktisat, CHP teşkilatı ve halkevlerine dair bilgi, gözlemler, tespitler ve değerlendirmeler vardır. CHP Muş Bölgesi Müfettişi Erzincan Mebusu Fevzi Kalfagil'in raporları da dikkat çekicidir. Raporlarda 1945 yılında Bitlis ilinin merkezi ve Bitlis'in ilçeleri Ahlat, Tatvan, Mutki ve Hizan'ın coğrafyası, nüfusu, ekonomisi ve sosyo kültürel hayatı hakkında çok değerli bilgiler verilmiştir.

Bu çalışma İkinci Dünya Savaşı sürecinde 1939-1945 yıllarına ait CHP teftiş raporlarına göre Bitlis ve civarının genel vaziyetini ortaya koyacaktır. Ayrıca Tek Parti İktidarının bölgeye bakışını gösterecektir.

Atıf Bilgisi / Reference Information

Üçüncü, U. (2019). CHP Teftiş Raporlarına Göre Bitlis (1939-1945). *Jass Studies- The Journal of Academic Social Science Studies*, Number: 76, Autumn, p. 33-48.

Bitlis on the Inspectional Reports of CHP (1939-1945)

Prof. Dr. Uğur Üçüncü

Karadeniz Teknik University, Faculty of Literature, Department of History, Trabzon – TURKEY

Article History

Submitted: 23.04.2019

Accepted: 07.07.2019

Published Online: 30.09.2019

Key Words

World War II

CHP

Bitlis

Community Center

Inspectional Reports

Research Article

DOI:

<http://dx.doi.org/10.29228/JASSS.29113>

Abstract

The CHP Inspectorate established to provide control over the Party organization and to strengthen the centralized structure of the Party. The Party Inspectors were appointed from the region and from different region deputies or Party members. Inspectors sent detailed reports and prepared for their travels, observations and investigations to the General Secretariat of the CHP. One of the CHP Inspectorate regions included Bitlis, Mus, Van and Siirt. Therefore, the Party inspectors also made the inspections in Bitlis and sent their reports including their findings and suggestions to the CHP General Secretariat.

One of these reports was prepared by Tefvik Temelli and Ahmet Süreyya Örguevren of Bitlis deputies in 1940. This report revealed the judicial, sanitary, social and administrative problems of Bitlis and its districts and it suggested solutions to these problems. The second 71-page report was prepared by Tokat Deputy Hasip A. Aytuna about Bitlis, Siirt, Muş and Van in 1943 is very valuable. This report has information, observations, determinations and evaluations about the roads, people's language, social life, tribes, immigrants and immigration roads, public order, gendarmerie, judiciary, civilian authorities, officers as well as health, agriculture, education, trade, economics, CHP and Community Center Organizations of Bitlis. The reports of CHP Mus Region Inspector Erzincan Deputy Fevzi Kalfagil are also striking. The last reports provide invaluable information about the geography, population, economy, socio-cultural life of the Bitlis and its districts: namely Ahlat, Tatvan, Mutki and Hizan in 1945.

This study will reveal the general situation of Bitlis and its surroundings according to CHP inspection reports of 1939-1945 during the World War II. It will also demonstrate the approach of the Single Party Government.

Giriş

Osmanlı Devleti'nin son döneminde ortaya çıkan Umumi Müfettişlikler, Cumhuriyet'in kurulduğu ilk yıllardan itibaren uygulanmıştır. Türkiye Cumhuriyeti'nde Umumi Müfettişlikler filen 20 sene (1927-1947), hukuken 25(1927-1952) sene sürmüştür (Yücebaş, 2017). Siyasi parti teşkilatlarının içyapı denetim aracı bakımından önemli olan parti müfettişliği, CHP tarafından İttihat ve Terakki Cemiyetinden esinlenilerek 1923'te kabul edilmiştir. Partinin yetişmiş eleman eksikliği ve okuma yazma oranının düşüklüğü nedeniyle müfettişler aracılığıyla parti örgütlerinin denetiminin sağlanması amaçlanmıştır (Alpaslan ve Aydın, 2015: 364; Kopar 2011: 1038).

1925'te alınan bir kararla bütün ülke 14 mıntıkaya ayrılmış ve her birinin başına müfettişler atanmıştır. 1927 Nizamnamesinde ise müfettişlere parti teşkilatında geniş ve önemli yetkiler verilmiştir (Şahin, 2016: 82). 1931'de CHP Nizamnamesinde yapılan düzenleme ile parti idare heyeti azalarının, milletvekillerinin ve partiye üye kişilerin müfettişlik görevlerine atanabileceği ifade edilmiş, müfettişlerin görevleri ve teftiş sürelerinde düzenleme yapma yetkisi parti genel sekreterliğine bırakılmıştır (Karayaman, 2016: 127). 21 Haziran 1939'da kabul edilen teftiş talimatnamesine göre ise müfettişler, bölgesindeki parti teşkilatını, kazalara kadar senede en az iki kere teftiştten geçirecek, mümkün olan nahiye ve köyleri de teftiş edecektir. Meclisin tatil olduğu süre hariç en az altı ay bölgelerinde bulunmak zorunda kalacaklardır. Partiyi ilgilendiren seçim ve kongreler sırasında orada bulunacak, gerektiğinde kongrelere başkanlık edecektir. Teftişleri sırasında parti dışında kalan teşkilat ve kuruluşların yolsuzluklarına rastlarsa durumu genel sekreterliğe bildirecektir. Parti müfettişleri, bölgeleri içinde parti teşkilat ve mensupları arasında ve parti mensuplarıyla mahalli hükümet memur ve teşekkülleri arasında uyumu da korumaya çalışacaklardır (CHP Talimatnamesi, 1939: 3-5).

Parti müfettişlerinin görev ve yetkileri umum idare heyeti tarafından hazırlanmakta ve genel başkanlık divanınca onaylanan bir talimatname ile tayin edilmekteydi (CHP Nizamnamesi, 1943: 10; Bal, 2013: 733). Parti müfettişliklerinin geniş yetkileri vardır. İl örgütleri üç ayda bir bağlı buldukları müfettişliğe rapor sunmaktaydılar (Alpaslan ve Aydın, 2015: 365). Müfettişler ise bir yıl içinde iki rapor hazırlayarak genel merkeze iletmek zorundaydılar (Karayaman, 2016: 339-340).

1938-1945 yılları arasında İsmet İnönü'nün cumhurbaşkanlığının ilk yıllarını kapsayan ve Milli Şef Dönemi olarak adlandırılan (Akandere, 2016: 1) süreçteki müfettişlik raporlarının sayısında ciddi artış olmuştur. Bunun en önemli sebepleri teftiş bölgelerinin artırılması, tek parti rejiminin oturması, İsmet İnönü'nün bürokrasi işlerindeki titizliği, İkinci Dünya Savaşı yıllarında toplumsal, ekonomik ve siyasi yaşamın her alanında artan devlet müdahalesi gösterilebilir (Çetin, 2015: 4). Müfettişlikler, Demokrat Partinin iktidara gelmesinin ardından 29 Kasım 1952'de hukuki anlamda lağvedilmiştir (Koçak, 2010: 282-287).

Teftiş raporları, Başbakanlık Cumhuriyet Arşivinde, CHP evrakları başlığı altında bulunmakta ve parti müfettiş raporları olarak tasnif edilmektedir (Karayaman, 2017: 465). Parti müfettiş raporlarında bölgenin genel durumu, parti örgütlenmesi, mali ve iktisadi vaziyeti, kongre ve seçim çalışmaları, Halkevlerinin faaliyetleri, partililerle halk arasındaki ilişki, eğitim, sağlık ve sosyal yardım faaliyetleri, halkın istek ve şikâyetleri gibi konu başlıkları bulunmaktadır (Karayaman, 2017: 465-466).

1. TEVFIK TEMELLİ VE AHMET SÜREYYA ÖRGEEVREN'İN RAPORUNA GÖRE BİTLİS VE KAZALARI

1.1.Bitlis'in Genel Vaziyeti

Bitlis Mebusu Mehmet Tevfik Temelli¹ ve Ahmet Süreyya Örguevren² Ağustos 1939'da seçim bölgelerine gitmişlerdi. Bitlis Vilayetinin Mutki, Ahlat, Tatvan kazalarıyla Kotum, Reşadiye ve Adilcevaz nahiyelerinde incelemelerde bulunmuşlardır. Bitlis-Hizan yolunun yolculuğa elverişli olmaması nedeniyle Hizan'ı inceleyememişlerdir. Bu araştırma gezisi sırasında halk ve devlet görevlileriyle temaslar kurmuşlar, halkın kendilerinden talepleri merkezinde bir teftiş raporu hazırlamışlardır. Farklı başlıklar altında hazırladıkları teftiş raporunu 2 Nisan 1940 tarihinde CHP Genel Sekreterliğine sunmuşlardır (BCA, 627-61.1: 18).

Bitlis Vilayeti merkezini kasabalara, kasabaları köylere bağlayan yaz, kış arabalarla yolculuğa elverişli yollar adeta yok durumdadır. Yaz mevsiminde Bitlis'ten kaza merkezlerine giden yollar yağmurlu zamanlarda seyahati ya tamamen durdurmakta ya da zor duruma getirmektedir (BCA, 627-61.1: 18). Kış mevsimlerinde ise yollar ulaşımına müsait değildir. Çok karlı zamanlarda hayvanlarla dahi ulaşım tehlikeli bir durum oluşturmaktadır (BCA, 627-61.1: 19).

Bitlis merkez dâhil, bütün kaza merkezlerinde imar meselesi dikkat çekmektedir. Bitlis merkezi 1914-1918 Harb-i Umumi sırasında 4.000 haneden oluşmaktaydı. Şehir Rus işgaline maruz kalarak yakılıp yıkılmıştır. Raporun hazırlandığı sırada Bitlis Merkezde 2.000 hane kalmıştır. Harb-i Umumi sırasında yanmış, yıkılmış kâgir ve damları topraktan evlerin enkazları kaldırılmamıştır. Her tarafta taş ve toprak yığınları şehrin manzarasını kötüleştirilmiş, sokakları daraltmıştır. Bitlis Belediyesi, bütçe yetersizliği nedeniyle enkazları temizleyememektedir. Yıkıntıların ortadan kaldırılabilmesi için arsalar ya halka ya da mahalli idarelere verilmelidir. Bitlis çarşısında evkafa ait eski tahta kepenkli çok sayıda dükkan vardır. Bunlar bakımsızlıktan amaçlarına uygun işletilememektedir (BCA, 627-61.1: 20).

Şehrin en acil ihtiyacı enkaz yığınlarının kaldırılmasıdır. Halen yapılmamış olan şehrin harita ve imar planı da acilen çizdirilmelidir. Raporda bunların yapılmasıyla birlikte şehrin, çalışkan halkının desteği sayesinde hızla gelişeceği ifade edilmiştir (BCA, 627-61.1: 20).

Bitlis'te maarif teşkilatı şehir, kaza merkezleri ve birkaç nahiye ile sınırlıdır. Köylerde ise okul bulunmamaktadır. Kasabalarda, okullar Ahlat hariç üçer sınıflı ve tek öğretmenlidir. Okulların bulunduğu yerlerde dahi eğitim öğretim oranı düşüktür. Özellikle kız çocukların eğitimine önem verilmemektedir. Bitlis'in 125.000 liralık gelirin 29.000 lirası maarife ayrılmaktadır. Bu paranın 24.000 liradan fazlası öğretmen maaşlarına gitmektedir. Ancak 5.400 lirası diğer zaruri eğitim ihtiyaçlarına tahsis edilebilmektedir. Bu bütçeyle ve mahalli tedbirlerle maarifin güçlendirilmesi mümkün görülmemektedir. Dağınık ve küçük köylere okul açmak da uygun değildir (BCA, 627-61.1: 23).

¹ 1893 yılında Malatya'da İsmail Bey ve Ayşe Hanım çiftinin bir çocuğu olarak dünyaya gelmiştir. Orta tahsilini tamamlayan Tevfik Bey, ticaret hayatına atılmıştır. Evli ve üç çocuk babası olan Tevfik Bey, 1934'te Malatya Belediye Başkanı seçilmiştir. Bu görevdeyken girdiği 6. Dönem TBMM Genel seçimlerinde 150 oyla Bitlis Milletvekili seçilmiştir. TBMM'ye 3 Nisan 1939'da katılmış, seçim mazbatasını ise 14 Nisan 1939'da onaylanmıştır. Tevfik Bey, 7 ve 8. Dönem TBMM'ye de Malatya Milletvekili olarak seçilmeyi başarmıştır. Bkz. TBMM Arşivi, Sicil No: 1029; 1947'de ise vefat etmiştir. Bkz. Günay, 2007: 112.

² 13 Nisan 188'de Sındırgı'nın Rizaiye Mahallesinde Çavdaroğullarından Hilmi Bey ve Hasibe Hanım çiftinin bir çocuğu olarak dünyaya gelmiştir. 1910'da İstanbul Üniversitesi Hukuk Mektebinden mezun olmuştur. Razlık ve Taşoz'da savcılık görevlerinde bulunmuştur. 31 Aralık 1912'de Yunanlılara bir ay esir düşmüştür. Esaretten sonra, sırasıyla Edremit Savcılığı, Karaisalı Bidayet Mahkemesi Başkanlığı, Hayrabolu Hâkimliği Münferit Yardımcılığı, İzmir Dava Vekilliği görevlerinde bulunmuştur. 1914'te yedek subay olarak askerliğini yapmıştır. Askerlik sonrasında Aydın ve Söke Sulh Hâkimliği vazifelerinde bulunmuştur. Milli Mücadeleye bir müfrezeyi komuta ederek katılmıştır. Zaferden sonra avukatlık yaparken TBMM'nin 2. Dönemine Karasi Milletvekili olarak seçilmiştir. 4. Dönem TBMM'ye Aksaray'dan, 5, 7, 8. Dönemlerde Balıkesir'den, 6. Dönemde ise Bitlis'ten milletvekili olarak parlamentoya katılmıştır. 7 Ağustos 1969'da ise vefat etmiştir. Bkz. TBMM Arşivi, Sicil No: 542; Öztürk, 1993: 465-466.

Raporda, Bitlis Vilayetinde köylünün Türkçe konuşmasını sağlamak adına kaza ve nahiye merkezlerinden köylere kadar ortak yatılı ve yatsız köy okullarının kurulması önerilmiştir. Bununla beraber okulların kurulabilmesi için Merkezin eğitim işini üstlenmesi zarureti ifade edilmiştir (BCA, 627-61.1: 24).

Vilayette sağlık ve sosyal yardım faaliyetleri yok denecek kadar azdır. Bitlis'te tek bir sağlık müdürü vardır. Üç beş yataklı Vilayet Hastanesinin doktoru olmadığından bu vazifeyi sağlık müdürü yerine getirmektedir. Halk, bir operatör doktorun Vilayet Hastanesine tayin edilmesini ve gönderilmesini istemektedir. Civar vilayetlerden ancak Diyarbakır'da uygun sağlık teşkilatı vardır. Bitlis'te ameliyata ihtiyaç duyulan hastalar oraya gönderilmektedir. Fakat Bitlis-Diyarbakır yolu yüzlerce kilometrelik mesafede olduğu için kamyonlarla gönderilen hastaların çoğu yollarda kalmaktadır. Kış mevsimlerinde ise yol aylarca karla kaplı bulunduğundan ameliyat edilmesi gereken hastalar, adeta ölüme terk edilmektedirler (BCA, 627-61.1: 24).

Vilayet arazisinin çoğu dağlık ve kıraçtır. Tarım faaliyetleri vadilerle Ahlat ve Adilcevaz ovalarıyla sınırlanmış gibidir. Hayvancılık yapmaya müsait olan arazide kış mevsiminin uzun ve sert geçmesi hayvan sahiplerini daha ılımlı iklim alanlarına gitmeye zorlamaktadır. Bitlis'te geleneksel ev sanayi öne çıkmaktadır. Yağ, bal, balmumu, hayvan yetiştiriciliği görülmektedir. Zengin meşe ormanları bulunmaktadır (BCA, 627-61.1: 24). Zahire ihtiyacı mahallinden temin edilememekle beraber Bitlis; Van-Ahlat-Diyarbakır, Muş-Diyarbakır yolları üzerinde önemli bir transit merkezi yapısından dolayı iktisadi ve ticari yönden şark bölgesi içinde ileri durumda olduğu söylenebilmektedir (BCA, 627-61.1: 25).

Vilayette faal olarak Bitlis Halkevi vardır. Halkın Halkevine ilgisi fazla değildir. Halkevinde az sayıda çalışanların önemli bir kısmı memur ve kısmen yerli gençlerdir. Bu durumun sebebi Halkevi Binasının daha yeni yapılmış olmasıdır. İlerleyen aylarda faaliyetlerin artması ve beklenen ulusal faydaların gerçekleşmesi ümidi terk edilmemelidir (BCA, 627-61.1: 25).

Vilayetin Hizan, Tatvan ve Mutki kazalarında adli teşkilat (mahkeme) yoktur. Buralarda en azından bir sulh mahkemesi kurulması zaruridir. Ahlat kazasında bir sulh mahkemesi varsa da üç senedir hakimsiz bulunmaktadır. Kazanın mahkeme işleri Bitlis mahkemesinde görülmektedir. Bu durum da gerek Ahlat'ın uzak olması gerekse Bitlis'teki adliye teşkilatının zayıf bulunması nedeniyle sorunlar doğurmaktadır. Bitlis'teki mahkemenin icra memurluğu iki senedir lağvedilmiştir. Bu iş, asli vazifesinin yanı sıra mahkeme başkâtibi tarafından yapılmaktadır. Bitlis Cumhuriyet Savcısı, merkezle beraber beş kazanın savcılık işlerini yürütmektedir. Savcının Bitlis'ten ayrıldığı zamanlarda adeta mahkeme işleri durmaktadır. Bu nedenle Vilayet adli teşkilatı yapıncaya kadar cumhuriyet savcılığına bir yardımcı tahsis edilmelidir. Başkatip, sorgu hakimliği vazifesini de yürütmektedir. Birçok işi yapan Başkatibin katipleri ise yoktur. Celp müzakerelerinden zimmet defterlerine kadar bütün büro işleri hâkimin üzerindedir. 8 dairesi bulunan Bitlis Adliyesinin tek bir odacısı dahi yoktur (BCA, 627-61.1: 26).

Adli teşkilata dair bazı tavsiyelerde bulunulmuştur. Buna göre Vilayet dâhilinde adli teşkilatın oluşturulması elzemdir. Kazalardan yolsuzluk nedeniyle mahkemeye gelenler büyük zorluk yaşamaktadırlar. Teşkilat eksikliği nedeniyle davalar yıllarca sürmektedir. Bunlardan başka Tatvan kazasına bağlı Reşadiye nahiyesinin Gevaş'a, Ahlat'a bağlı Adilcevaz nahiyesinin Erciş'e, Patnos'a bağlı Sarısı nahiyesinin adliye işleri Bitlis'e bağlanmalıdır (BCA, 627-61.1: 26-27).

Raporda Bitlis cezaevinin içler acısı bir durumda olduğu ifade edilmiştir:

"Ceza evi denilen mahal: Eski Bitlis kalesinin dik bir sırtının böğründe açılmış bir mahzendir. Bu in halindeki mahzen evvelce askerî eşyanın depo edilmesi için kullanılmış ve fakat içine konan malzeme az zaman sonra çürüdüğü için terk ve tahliye edilmiştir. Şimdi hapishane olarak kullanılmakta ve havadan, zıyadan mahrum olmakla beraber küçük bir bahçesi değil avuç içi kadar bir havlusu bulunmayan bu inin içine yüzlerce vatandaş atılmaktadır. Türkiyede eşine tesadüf edilemeyecek olan bu ceza evine giren suçlu,

suçsuz insanların bir çoğu verem olarak hayata veda etmekte olduklarını mahallî memurlardan ve mevkulardan işittik” (BCA, 627-61.1: 27).

Durum ortaya konulduktan sonra Bitlis’te uygun bir hapisane binasının inşa edilmesi gerektiği ifade edilmiştir (BCA, 627-61.1: 27).

Bitlis’te en önemli ihtiyaçlardan biri devlet memurlarının oturabilecekleri ev eksikliği gösterilmiştir. Rapora göre memurlar, köy halkının ikamet ettikleri inlerde oturmak zorundadırlar (BCA, 627-61.1: 27). Bir memurdan verimli hizmet alınması, ancak ailesiyle birlikte gecesini rahat geçirebileceği eve sahip olmasıyla mümkündür. Bu nedenle Bitlis’e gönderilen memurlar, ya görev yerine gelmemenin çarelerini aramakta ya da bir an evvel başka yerlere gitmek için her türlü vasıtalara başvurumaktadırlar. Memurların oturabilecekleri iki, üç odalı birer katlı memur evlerinin yapılması için Devletin gerekli tedbirleri alması zaruridir. Yapılacak lojmanlarla halka modern bina ve medeni meskenler açısından örnek olunabilecektir. Devlet otoritesi de ziyadesiyle artacaktır (BCA, 627-61.1: 28).

1.2. Kazalara ve Adilcevas Nahiyesine Dair Genel Durum

Rapora göre Mutki merkez kasabası harap ve geri kalmış birer küçük köy halindedir. 80 senelik kaza olan Mutki’nin merkezi şu ana kadar üç dört defa değiştirilmiştir. Şimdiki merkezi Hor köyüdür. Köy 15 evden oluşmaktadır. Hükümet Dairesi, toprak damlı, insan eliyle tutulabilecek kadar alçak yedi odadan oluşmaktadır (BCA, 627-61.1: 20). Hor’a iki üç kilometre yakında Mirdağ köyünde yeni bir hükümet binası inşa edilmektedir. Hor köyünde ancak 7 köy evi ve üç sınıflı ve tek öğretmenli bir ilk okul bulunmaktadır. Okuldaki öğrenciler hakkında şu ifadeler yer verilmiştir:

“Bu mektebde okumuş ve okumakta olan çocuklarla görüştük. Zeki, Türkçeyi öğrenmişler ve Türk olduklarını söylüyorlar. Hatasız okuyub yazıyorlar. Evlerinde ana ve babaları ise Türkçe konuşmayı da bilmemektedirler.”

Mutki dağlarındaki köyler, *“haşin dağ köylüleri”* olan Kürtlerle meşhurdur. Kaza merkezi, Bitlis’in 22 kilometre güneybatısında Mutki dağları silsilesinin sınırındadır. Mutki’yi Vilayet merkezine bağlayan yol çok kötüdür. Bütün kaza halkı Kürtçe, Zazaca, Arapça ve Süryanice? konuşmaktadır. Türkçe bilen çok azdır(BCA, 627-61.1: 21).

Tatvan kaza merkezi Van Gölünün hemen kenarında Bitlis merkezin kuzeyinde 23 kilometre mesafede olup 45 haneden ibarettir. Hükümet binası dört odalı kiralık bir hanedir. Üç sınıflı ve tek öğretmenli bir ilkokul bulunmaktadır. Tatvan’a bağlı her biri üç, beş evden oluşan ve Kürtçe konuşan yaklaşık 100 köyü bulunmaktadır(BCA, 627-61.1: 21).

Kaza merkezi Van Gölü işletmesinin olduğu Tuğ civarına alınmak üzeredir. Merkeze üç dört kilometre uzaklıktaki bu yeni merkezde modern bir Hükümet konağı ve ilk okul binası yapılmaktadır(BCA, 627-61.1: 21). Fakat gerek Hükümet konağının gerekse ilkokul binasının yapıldığı yerde hiç mesken yoktur. Memurların, aileleri ile nerede oturacakları düşünülmelidir(BCA, 627-61.1: 22).

Ahlat kaza merkezi olan Ahlat kasabası Van Gölü kenarında çok bereketli bir araziye kapsamaktadır. Yedi mahalleden oluşan eski tarihi Ahlat kazasında halk Türkçe, köylerde ise Türkçe, Çerkezce ve Kürtçe konuşmaktadır(BCA, 627-61.1: 22).

Arazi verimli olmakla birlikte, zaten az sayıda olan nüfusun önemli bir kısmı topraksızdır. Ahlat’a hemen muhacir iskan edilmeli, yine topraksız veya toprağı az olan çiftçilere arazi verilmelidir. Zira halkın da talebi bu doğrultudadır. Yapılan incelemelerden anlaşılmıştır ki yerli halka toprak verilememesinin sebebi Ahlat’ta birçok arazinin tapu kaydının bulunmamasıdır. Bu durum kaza mal müdürüne uygun bir dille bildirilmiştir(BCA, 627-61.1: 22).

Bitlis’te en eski kaza merkezi Adilcevas’dır. Van Gölü civarında ve Ahlat ile Erciş kazaları arasında sulak ve bereketli bir araziye sahiptir. 400 haneden fazla olan nahiyeye merkezinde bir ilk okul vardır. Halkı Türk’tür. Merkezde Türkçe, köylerde ise Türkçe, Çerkezce ve Kürtçe

konuşulmaktadır(BCA, 627-61.1: 22).

Adilcevaz'ın içinden güzel ve bol suyu bulunan bir dere akmaktadır. Adilcevaz'a birkaç kilometre mesafede kaynağı olan ve yüksek bir yerden düşen bu dere, kazanın elektrik enerjisini karşılayabilecek potansiyele sahiptir(BCA, 627-61.1: 22). Halk kasabalarının eskisi gibi kaza olmasını ısrarla talep etmektedir. Adilcevaz nahiye merkezi, Mutki ve Tatvan kaza merkezlerine göre şehir gibidir. Büyük, temiz, gelişmiş, arazisi bereketlidir. Adilcevaz'da sıtma ve trahom hastalıkları vardır. Halk acilen bir doktor istemektedir. Kaza yapılırsa doktor ihtiyacının giderilmesi de kolaylaşacaktır(BCA, 627-61.1: 23).

2. HASİP AHMET AYTUNA'NIN RAPORUNA GÖRE BİTLİS VE ÇEVRESİ

2.1.Bitlis'in Genel Vaziyeti

Tokat Mebusu Hasip Ahmet Aytuna³, Halkevleri ve Halkodalarını teftiş maksadıyla 1941-1942 yıllarında iki sene Mayıs-Eylül ayları arasında CHP Bitlis Bölgesi Müfettişliği görevinde bulunmuştur. Bölgede yaptığı incelemeler neticesinde halkevi ve halkodalarına dair raporlarını değişik tarihlerde sunmuştur. Raporlarını tamamlama adına Bitlis, Siirt ve Van Vilayetlerinin farklı özelliklerini ortaya koyan ve belirli başlıklar altında ele alınan 71 sayfalık raporunu 2 Şubat 1943 tarihinde CHP Genel Sekreterliğine sunmuştur(BCA, 627-61.1: 38-39).

Rapora göre Bitlis'te zorunlu eğitim tatbik edilememektedir. Son iki, üç senedir çok sayıda öğretmen silah altına çağırılmıştır. Bu durum ilkokullarında eğitimi olumsuz etkilemiştir. Askere gidenlerin yerine özel idareler, yeni öğretmenler tayin edememişlerdir. Sadece köylerde ve nahiyelerde değil kaza ve vilayet merkezindeki halk arasında da çocuklarını okutma arzusu her geçen gün artmaktadır. Fakat kız çocuklarında durum farklıdır. Üçüncü sınıfa geldiklerinde kız çocukları ailelerince okuldan alınmaktadırlar(BCA, 627-61.1: 87).

Halkın inlerde ilkel ve zorlu tabiat koşullarında yaşamaları sağlıklı yaşam anlayışının olmaması sonucunu doğurmaktadır(BCA, 627-61.1: 80). Yine kadercilik ve mutlak tevekkül sağlık durumunu olumsuz etkilemektedir. Halkın bulaşıcı hastalıklardan korunma çabası olmadığı için trahom, bazı yerlerde ise frengi hızla yayılmaktadır. (BCA, 627-61.1: 54).

Halkın sağlığını olumsuz etkileyen en önemli sebeplerden biri de sağlık teşkilatı eksikliğidir. Vilayet merkezinde tam teşekküllü hastanelerin olmayışı bulaşıcı hastalıkların tedavi edilememesi, acil müdahalelerin yapılamamasını beraberinde getirmektedir(BCA, 627-61.1: 81). Raporunda tam teşekküllü bir hastanenin yanı sıra hastalıklarla mücadele için bir sağlık müzesinin açılması önerilmiştir. Bu müze sayesinde halkın bulaşıcı hastalıklara karşı bilinçli hale getirilebileceği savunulmuştur(BCA, 627-61.1: 82).

Bitlis'te bir önceki sene tarım mahsulü iyi olmamıştır. Bu nedenle Bitlis, Diyarbakır'dan ofis stoklarından ve Muş'tan yardım alarak ekmek sıkıntısını giderebilmiştir. Bitlis'te içinde bulunulan yıl ekim durumu önceki senelere göre daha iyidir. Yağmurlar ve iklim şartları uygun olması halinde bir sonraki yıldaki tarımsal üretim için Bitlis, Hükümetten çok az ihtiyaç talep edecektir(BCA, 627-61.1: 83). Bitlis'te tarımın gelişmemesinin nedenleri vardır. Her şeyden önce tarım geleneksel yöntemlerle yapılmaktadır. Tarımın modern şekilde yürütülebilmesi için halk teşvik edilmelidir. Ekinlere zarar

³ 1895'te Vidin'de Ahmet Bey ve Bedriye Hanım çiftinin bir çocuğu olarak dünyaya gelmiştir. Sofya Devlet Üniversitesi'nin Tarih-Filoloji Fakültesi'nin Pedagoji Bölümü'nden 1928'te mezun olmuştur. Muhtelif zamanlarda Türkiye'nin farklı yerlerinde öğretmenlik görevlerinde bulunmuştur. Ankara Gazi Terbiye Enstitüsünde Pedagoji ve Didaktika öğretmenliği yaparken TBMM'nin 6. Dönemine Tokat'tan milletvekili seçilmiştir. Bkz. TBMM Arşivi, Sicil No: 1121; CHP Müfettişliği, İstanbul Halkevleri ve Parti Yurtları Denetçiliği yapmıştır. Milletvekilliği sonrasında öğretmenlik mesleğini sürdürmüştür. Eğitimle ilgili çok sayıda kitabı bulunan Hasip Ahmet Aytuna 22 Mayıs 1980'de Ankara'da vefat etmiştir. Evli ve iki çocuk babası olan Aytuna, Fransızca, Bulgarca ve Rusça bilmekteydi. Bkz. Günay, 2007: 695-696.

veren yaban domuzları, çekirgeler ve böceklere karşı etkili tedbirler alınmalıdır(BCA, 627-61.1: 84-85). Tarımı teşvik etmek için Bitlis'e tarımsal makineler gönderilmelidir. Tarım makineli ve modern usullerle yapılmalıdır. Tarımda sulamaya da önem verilmelidir(BCA, 627-61.1: 86). Çiftçilerin mahsullerinin afetlere karşı sigortalanmaları da yerinde bir girişim olacaktır(BCA, 627-61.1: 87).

Bitlis, Harb-i Umumiden önceki ticari önemini kaybetmiştir. Bunda özellikle güney ve doğu kervan yollarının kapanması etkili olmuştur(BCA, 627-61.1: 92). Bitlis'in iktisadi kalkınmasına yardım etmek için hammaddesi mevcut olan yün, deri, bez, kumaş fabrikaları ve imalathaneleri açılmalıdır. Bitlis yakınlarında bulunan sulardan kükürt ve farklı madenler çıkarılabileceği dikkate alınmalıdır(BCA, 627-61.1: 97).

Bitlis Vilayet merkezinde oturan halk kendilerini Türk kabul etmekte ve çoğunlukla Türkçe konuşmaktadır. Bununla beraber kervancılık ve ticaret yapıp iş icabı köylü ile temas kuranlar Kürtçe öğrenmişlerdir. Bitlis'te yerli halk kendi arasında Türkçe konuşurken, Türkçeyi bilmeyen veya az bilen köylüler ile Kürtçe konuşmaktadırlar. Hatta Müftü Abdulkadir'in çarşı içinde köylülerle Kürtçe konuştuğu görülmüştür. Yine devlet dairelerinde çalışan yerli memurların iş sahipleriyle Kürtçe konuşmaları, Kürtçenin vilayet merkezinde tutunmasına ve çok konuşulan dil olmasına neden olmaktadır(BCA, 627-61.1: 49).

Raporda Bitlis'in de içinde bulunduğu müfettişlik bölgesine dair bazı uyarılarda bulunulmuştur. Aytuna, iki senelik gözlemleri sonucunda kendilerini Kürt telakki eden ve bazı "kıt anlayışlı" memurların halka yaptıkları telkin ve kötü uygulamalar nedeniyle Kürtlük anlayışının arttığını belirtmiştir. O an itibariyle Devlete ve kanunlara tamamen bağlı olan halkın kendilerini Türk saymayarak ve Türkçe konuşmayarak aradaki bağı zedeledikleri uyarısında bulunmuştur. Her geçen gün dil ve anlayış açısından Türklerden uzaklaştığını ileri sürdüğü Bitlis'te ve diğer Vilayetlerdeki Kürtlerin dil ve kültürel açıdan Türklere yakınlaştırılması hatta Türkleştirilmesi için bazı tedbirlerin alınmasını istemiştir. Bitlis ve çevresindeki Kürtlerle ortak tek noktanın İslamiyet olduğunu hatırlatmıştır. Bundan hareketle Türkleşmenin başarılı olunmasına kadar belirli süre dini inanca önem verilmesini istemiştir. Yine bölgedeki memurların yerli olmamasını önermiştir(BCA, 627-61.1: 51-52).

Bitlis'te köyler genellikle 5, 10, 15, 20, 25 haneden oluşmaktadır. Köyler içme suyundan başka hiçbir sağlık ve doğal şarta uyulmadan kurulmuştur. Çoğu yerde halk, tarlasına yakın yerleri ve bazen tarla kenarlarını seçerek 3-5 kulübe yapmış ve buraları çiftliğe benzer hale getirmiştir. Köylerin bir kısmı ise ana yollardan uzak, dağ başlarında tepeler arasındaki dereler içindedir(BCA, 627-61.1: 56). Köylerin küçük ve ilkel olmaları, buralara yol, okul ve kültürün girmesini engellemiştir. Beslenmede, giyimde, ev ve aile hayatı yaşama tarzında ve çocuk bakımındaki katı muhafazakarlık, "gerilik", ilkel dikkat çekicidir. Doğum oranları çok fazla olup, doğanların neredeyse yarısı birinci ve ikinci çocukluk devrelerinde ölmektedir. Öyle ki: "Ölen bir çocuktan ziyade kaybolan, çalınan veya ölen bir hayvana acımak; çok yayılmış bir duygu ve anlayış haline gelmiştir"(BCA, 627-61.1: 57)

Birden fazla kadınlı erkeklere rastlanmaktadır. Bunun sebebi iş ve çiftçilik hayatının zaruretinden kaynaklanmaktadır. Evlenmelerin, doğumların ve ölümlerin usulüne göre tescil edilmediklerinden Belediye nüfus kayıtlarında birçok karışıklıklar meydana gelmiştir. Nüfusta kaydı olmayanlar vergilerden ve askerlikten kaçmaktadırlar. Yine bazı göçerlik hayatı yaşayanlar da kayıtsız nüfus arasındadırlar(BCA, 627-61.1: 57-58).

Bölgede, halk, adliye teşkilatının genel olarak zayıf çalıştığına, hâkimlerin ve bazı yerlerde savcılarının meşru olmayan çıkarlar sağlamak amacıyla taraf tuttıklarına dair şikâyetle bulunmuşlardır. Adliyecilerle sivil idare amirleri arasında çoğunlukla şahsi otorite meseleleri yüzünden geçimsizlikler yaşanmaktadır(BCA, 627-61.1: 74). Kanunların sağlıklı işletilememesi halkı olumsuz etkilemektedir. Halka göre: "Kanunlar, çok mülâyim ve babaca muamele yapmaktadır. Halbuki eşkiya, öldürmektedir" (BCA, 627-61.1: 75).

Raporda adli işlerin düzeltilmesi adına bazı tavsiyeler sunulmuştur. Rapora göre adliye teşkilatı, sivil idare teşkilatıyla ahenkli çalışması için, mahallin en yüksek idare amirlerine bağlanmalıdır. Bitlis'e ve diğer bölge vilayetlerine gönderilecek adliyecilerin, vazifelerindeki milli ve vatani sorumluluğu anlamaları adına kısa bir kursa tabi tutulmalıdır. Bitlis'e bağlı kaza merkezlerinde asliye mahkemeleri kurulmalı, mahkemeler süratle neticelendirilmelidir. Adliye teşkilatı sıklıkla teftiş edilmelidir. Memurların mahkemeleri için Vilayet merkezinde karma bir mahkeme kurulmalıdır(BCA, 627-61.1: 76).

Diyarbakır'la Siirt, Bitlis, Muş, Tatvan arasındaki yollarda, yaz aylarında hususi kamyonlar, insan ve eşya taşımaktadırlar. Hususi kamyon sahipleri, benzin, yedek malzeme, lastik bulunamaması bahanesiyle yolcu ve eşya nakliyesini çok pahalıya yapmaktadırlar. Eşyayı kilo başına 30-40 kuruşa taşımaktadırlar(BCA, 627-61.1: 40).

Bitlis ile kazalar arasındaki irtibat Ocak ayından itibaren kesilmektedir. Bu durum bazı yerlerde Mayıs, Haziran ortalarına kadar sürmektedir. Yaz aylarından Eylül ayına kadar kamyonlar, sık sık arızalanmalarına rağmen yolculuk yapabilmektedirler. Yağmurların başladığı Ekim'den Mayıs ve Haziran'a kadar kamyon seferleri aksamaktadır. Bölgeye gelen veya oradan başka yerlere giden memur, tüccar vs. at sırtında ve büyük sıkıntılarla yolculuk yapmak zorunda kalmaktadırlar. Bu şartlarda çok defa büyük ve ağır eşya taşınamamaktadır. Yollarda konak yerleri de ciddi sorundur. Diyarbakır'dan kamyonlarla gelen yolcuların geceleme mecburiyetinde kaldıkları Beşiri'deki dinlenme mekânı çok elverişsizdir. Her türlü böceğin bulunduğu odalarda yolcular iyi şekilde istirahat edememektedirler(BCA, 627-61.1: 41).

Garzan ile Bitlis arasındaki dere yolu, Vilayete giden tek yoldur. Birçok yerleri dar ve arızalıdır. Hem ticari hem de askeri açıdan tek yol olması nedeniyle daha kolay geçilebilir hale getirilmelidir. Bitlis ile Tatvan arasındaki 25 kilometrelik yolun Bitlis tarafındaki 10-15 kilometrelik kısmı taşlık, bozuk ve arızalıdır. Bu yollar Devlet tahsisatıyla ve Nafia Vekaleti tarafından ulaşıma uygun hale getirilmelidir. Bitlis-Muş kara yolunun tesviyesi yapılmıştır. Fakat İlkbaharda eriyen karlar ve yağın yağmurların meydana getirdiği seller nedeniyle bu yolun Muş vilayetindeki kısımları, pek çok yerlerde bozulmuştur. Nafia Vekaleti bu yolda büyük menfezler yapmalıdır(BCA, 627-61.1: 42).

Raporda yolların iyileştirilmesi adına bazı öneriler yapılmıştır. Buna göre Bitlis'teki yollar devlet yolu haline getirilmelidir. Askerlik hizmeti tarzında bir iş mükellefiyeti getirilmelidir. Hususi kamyon taşımacılığındaki fahiş fiyatların önlenebilmesi için ise sabit bir tarifeye geçilmelidir(BCA, 627-61.1: 46).

Bitlis'te 1942 yılı başı itibarıyla CHP teşkilatı hala kurulamamıştır. Bu durum aydınlar ve yerli vatandaşlar arasında bölge halkına güvenilmediği şeklinde yorumlanmaktadır. Halbuki Bitlis'te parti teşkilatı kurulursa halkın sosyal seviyesinin ve siyasi bilincinin kuvvetlendirilmesi kolaylaşacaktır(BCA, 627-61.1: 100). Rapora göre parti teşkilatı, Bitlis'teki vatandaşları milli birlik ve parti ilkeleri çatısı altında birleştirecektir. Bununla beraber oluşturulacak parti başkanlıkları birkaç sene CHP Genel Sekreterliği tarafından tayin edilmelidir. Parti başkanları aynı zamanda halkevi başkanlığı görevini de yürütmelidir. Bitlis mebuslarından birinin halkevi ve parti başkanı olarak görevlendirilmesi mümkündür(BCA, 627-61.1: 101-102).

Bitlis halkevleri ve halk odalarında bulunanlar milli gayeleri tam kavrayamamışlardır. Çoğu memur olup hatır için görevler almaktadırlar. Şubelerde ise eleman eksikliği nedeniyle sadece şeklen faaliyet gösterilmektedir. Özellikle kadınlar açısından büyük eksiklik bulunmaktadır(BCA, 627-61.1: 103). Bu nedenle Bitlis'teki halkevinde temsil kolları, kadın rollerini erkeklere vermektedir. Halkevi radyosu sayesinde faaliyetler halka ulaştırılmaktadır(BCA, 627-61.1: 104).

2.2.Kazalara Dair Genel Durum

Rapora göre Bitlis'te kazalarda birer okul olmakla birlikte köyler eğitim müesseselerinden

mahrumdur. (BCA, 627-61.1: 87). Halk kazalarda, nahiyelerde ve köylerde anadili olarak çoğunlukla Kürtçe konuşmaktadırlar. Maarif işlerinde Türkçe'nin yayılması adına önemli tedbirler alınması gerekmektedir. Bu doğrultuda ilkokul binaları ve öğretmen lojmanları yaptırılmalı, nahiye merkezlerinde yatılı bölge ilkokulları açılmalıdır. İlkokullara gidecek olan öğrencilere parasız kitap, kalem, defter verilmeli, mümkünse elbise, ayakkabı temin edilerek okul sevdirilmelidir. Okullara Merkezden idealist öğretmenler veya köy enstitüsü mezunları gönderilmeli, maaşlarına zam yapılmalıdır. Öğretmenlere her türlü kolaylık tanınmalı, emirlerine birer radyo verilmelidir. Öğretmenlerin varsa orta ve lise çağındaki çocukları, devlet okullarında parasız yatılı öğrenci olarak kabul edilmez. Yeniden açılacak okulların programlarına ziraat ve sanat dersleri konmalıdır (BCA, 627-61.1: 88). Bitlis'te bir köy enstitüsü, Ahlat veya Adilcevaz'da ise köy enstitüsü özelliğinde inşaat usta okulu açılmalıdır. Öğretmenlerin görev süreleri üç yıldan fazla olmamalıdır. Okul içindeki uğraşlarının dışında halkevlerinde görev yürütmeleri, halkın aydınlatılmasında rol almaları sağlanmalıdır (BCA, 627-61.1: 90). Bu okullar sayesinde bölge halkı eğitilmiş ve kültürlü hale gelecek, Kürtlük duygusundan uzaklaşacaktır (BCA, 627-61.1: 89).

Kazalarda halk, sağlık açısından vilayet merkezine göre çok daha geridir. Kazalarda doktorsuzluk ve eczanesizlik bulaşıcı hastalıkların tedavi edilememesi, acil müdahalelerin yapılamamasını beraberinde getirmektedir. Her kazaya ve nahiyelere en azından halkı yönlendirebilecek sağlık memurları gönderilmelidir (BCA, 627-61.1: 81). Sağlık teşkilatının eksikliğinin yanı sıra halkın sağlıksız koşullarda yaşamaları, hastalıkla mücadelede ilmi tedavi yollarını takip etmedeki isteksizliği durumu çok daha vahim hale getirmiştir. Köylü, sıtmanın kininle tedavi edildiğinin farkında olduğundan dolayı kinini kullanmakla birlikte trahom ve frengi tedavisine yaklaşmamaktadır. Trahomla mücadele uzun süreli olduğundan halk bu tedavi sürecinden uzak durmaktadır (BCA, 627-61.1: 54). Halk dilinde Ahlat'taki trahom için "*Ahlatın körü, Adilcevazın müzeviri*" sözleri söylenmektedir (BCA, 627-61.1: 82).

Bitlis, tarımda eskiden beri kendi ihtiyaçlarını karşılayamamaktadır. Özellikle Hizan ve Ahlat kazalarında, mahsulün iyi olduğu yıllarda vilayeti besleyecek derecede hububat yetiştirilebilmektedir. Fakat içinde bulunulan sene hububat verimi iyi olmamıştır (BCA, 627-61.1: 83).

Raporda ekonominin canlandırılması adına kazalarda bazı girişimlerde bulunulması teklif edilmiştir. Buna göre Ahlat veya Adilcevaz'da Van Gölü suyundan sütkestik üretimi için tesisler yapılabilir. Yine aynı yerlerde kayısı, erik ve elma konserve imalathaneleri açılabilir. Tatvan'da her türlü motor tamirine ve bazı makinelerin yedek parçalarını yapmaya elverişli büyük bir atölye açılmasına veya mevcut atölyenin genişletilmesine ve buna bir okul eklenmesine ziyadesiyle ihtiyaç vardır. Van Gölü kenarında mazot ve petrol de vardır. İşgal zamanında Ruslar Van Gölü kenarında kuyular açmışlar ve bunları işletmişlerdir. Bu durumun yeniden incelenmesi yararlı olacaktır (BCA, 627-61.1: 97).

Raporda kazalardaki halkın etnik ve sosyal durumuna değinilmiştir. Rapora göre Bitlis'in Mutki ve Hizan kazalarındaki halk Kürt kabul edilmektedir. Buralardaki halkın konuştuğu dil de Kürtçedir. Ahlat kazasıyla Adilcevaz nahiyesi halkı çoğunluk itibarıyla Türk'tür. Kendilerini Türk olarak görmekteler ve Türkçe konuşmaktadırlar. Buralardaki halkın renkleri, yüz çizgileri ve kafa teşekkülleri Türklere daha çok benzemektedir. Adetlerde ve temizlik anlayışında da Türklere çok ortak noktalar bulunmaktadır (BCA, 627-61.1: 49).

Kazalarda ve özellikle köylerde, ilkel bir yaşantı dikkat çekmektedir. Bu durum yerleşim yerlerinde, kıyafette, beslenmede, kullanılan aletlerde göze çarpmaktadır. İnsanlar, taş devrinden kaldığı söylenebilecek inlerde ilkel vaziyette, sağlıksız şekilde yaşamaktadırlar. Halkın yemeği darı, arpa, çavdar ve kısmen buğdaydan yapılmış çamur gibi bir ekmek ile sulu ayrandan ibarettir. Kıyafetleri ise: Yama yama üstüne dikilmiş ve çoğu yeri parçalanmış vücudu örtemeyen paçavralardır.

Halkın üst başı pis ve perişan, yaşadıkları yer pislik ve çöplük manzarası taşımaktadır. İlkellik ve gerilik köylülerin bütün işlerinde açıkça göze çarpmaktadır. Tarım çok sınırlı yapılmakta, çoğu yerde ancak aile ihtiyacı ölçüsünde kalmaktadır. Çobanlık, çok yaygın ise de beslenen hayvanların ürünlerinden yeterince faydalanılamamaktadır. Sosyal yaşamda zorluk çekenlerin başında topraksız köylüler ve memurlar gelmektedir. Hayat pahalılığı ve ağır geçim yükü, en ziyade onları ezmektedir(BCA, 627-61.1: 52).

Raporda Van Gölü üzerindeki taşımacılıkta bazı sorunlara dikkat çekilmiş ve çözüm önerileri sunulmuştur. Rapora göre Van Gölü batı sahilinde Tatvan'daki Tuğ iskelesinden kalkan 60'şar tonluk iki vapurla bir küçük şilep tarzındaki motorla Van seferi yapılmaktadır. Bu gemilerin kapasitelerinin birkaç misli yolcu ve eşya taşımak zorunda kalmaları yolculuğu tehlikeli kılmaktadır. Kışın şiddetli fırtınalar da yolculuğu zorlaştırmaktadır. Tehlike anında gemilerin, durumlarını Van'a veya diğer iskelelere bildirecek telsiz araçları, can kurtarma tertibatı da yoktur. Haftada bir ya da iki sefer yapabilen gemiler yetersiz kaldığından yolcu izdihamı yaşanmaktadır. Bu durumun önlenmesi için Van Gölüne daha büyük gemiler gönderilmeli, hiç olmazsa insanların ayrı, eşya ile hayvanların da farklı gemilerle taşınması sağlanmalıdır(BCA, 627-61.1: 45).

3. FEYZİ KALFAGİL'İN RAPORLARINA GÖRE BİTLİS VE KAZALARI

3.1. Bitlis'in Genel Vaziyeti

Bitlis'in ve kazalarının genel durumu hakkında Muş Bölgesi Müfettişi Erzincan Milletvekili Feyzi Kalfagil⁴, 14 Mart 1945'te CHP Genel Sekreterliğine bir rapor sunmuştur(BCA, 1574-408.2: 1). Rapora göre Bitlis'in, merkez ilçe nüfusu 32.271'dir. Merkez ilçe dışında Hizan, Mutki, Tatvan ve Ahlat'tan oluşan dört ilçesi, Narlıdere, Çukur, Şimek ve Şetek isimlerinde dört bucağı ve 124 köyü vardır. Kazalarıyla birlikte genel nüfus 83.520'dir(BCA, 1574-408.2: 12).

Bitlis şehri eski zamanlarda ticari anlamda önemli bir noktadaydı. 1944 yılı itibariyle göçler nedeniyle şehrin nüfusu Diyarbakır, Elazığ ve diğer yerlere dağılarak azalmış, eski ticari canlılık kalmamıştır. Bitlis'in sakinlerinin çoğu eski zaman dilimlerinde uzak bölgelerden ve civar ilçelerden gelmişlerdir. Bitlis'te Cengiz zamanında, Buhara'dan gelmiş Özbek soyundan Gebol, Kake, ve Şefkati adlarında üç aile bulunmaktadır. Örneğin yeni kurulan CHP İdare Kurulu Üyesi ve Halkevi Başkanı Ziya Bey, Gebollerdendir. İdare Kurulu yedek üyelerinden Kasım Bey ise Kakelerdendir. Bitlis merkezine bağlı köy ve bucaklar halkı Kürt olup anadilleri Kürtçe'dir(BCA, 1574-408.2: 1).

Bitlis Valiliğinden bildirildiğine göre il merkezinde 31, merkeze bağlı köylerde 4, merkezin Çukur bucağında 4, Şetek bucağında 2, Simek bucağında 32, Hizan ilçesinde 46, Tatvan'da 20, Ahlat'ta 3, Mutki'de 6 olmak üzere Ermeni iken ihtida etmiş 148 kişi vardır. Valiliğin verdiği rakamlar Kaymakamlık verileriyle uyuşmamaktadır. Kaymakamlığa göre Tatvan'da 20 değil 8, Ahlat'ta 3 değil 10 mühtedi vardır. Mutki'de Valilik 6 kişi göstermişken Kaymakamlığa göre ilçede 27 evde yaklaşık 100 Ermeni mevcuttur. Raporda Kaymakamlıkların rakamlarının daha sağlıklı olduğu kaydı vardır. Bununla beraber Ermeni mühtedilerin sayısı önemsenmemiştir: *"İster il makamının ve isterse kaymakamların verdikleri miktarları ele alalım, bunların yekûnlarının mühim olmadığı, yerli Türk ve Kürtlerle evlenip kaynaştıkları, bu itibarla durumlarının bizler için tehlikeli bulunmadığı anlaşılır"*(BCA, 1574-408.2: 3).

Raporda Bitlis'te tütüncülük, bağcılık ve dokumacılık hakkında da malumat verilmiştir. Rapora

⁴ 1910'da Diyarbakır'da dünyaya gelmiştir. 1933-1934 senesinde İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesinden mezun olmuştur. Hâkim muavinliği ve yargı hâkimliği görevlerinden sonra yedek subay olarak askerlik vazifesini yerine getirmiştir. Elazığ Müdde-i Umumi muavinliğinden sonra Elazığ Sulh Hâkimliği vazifesinde iken 336 oyla TBMM'nin 7. Dönemine mebus seçilmiştir. Mazbatası 1 Mart 1943'te onaylanmış, 8 Mart 1943'te ise Meclise katılmıştır. Kalfagil, 8 ve 13. Dönem TBMM'de Diyarbakır milletvekili olarak bulunmayı başarmıştır. Evli ve iki çocuk babası olan Kalfagil, 9 Şubat 1996'da vefat etmiştir. Bkz. TBMM Arşivi, Sicil No: 1214.

göre Bitlis bölgesinin merkez ilçesi, özellikle Simek bucağında, Mutki ilçesi, Hizan ilçesinin Hirit ve İz köylerinde önceden beri Doğu tütününü adı altında Akhisar tütünleriyle mukayese edilebilecek özelliklere sahip tütün yetiştirilmektedir. Tütün ekicileri bilgi ve tecrübeleriyle tütünlerinin kalitesini artırmışlardır. Son üç dört senede hububatın değerinin artması üzerine halk tütün yerine buğday ve darı yetiştirmeye başlamıştı. Tütün, ihmal edildiğinden üretim 1943'te 50 tona kadar inmişti. Tekel idaresinin teşvikleri ile üretim 1944'te önceki seneye göre 3 kat artmıştır. Raporda tütüncülüğün Bitlis halkı için umut verici olduğu belirtilmiştir(BCA, 1574-408.2: 4).

Öteden beri Bitlis için önemli gelir kaynaklarından olan bağcılık 1.500 rakıma kadar yapılmaktadır. Üzümler kurutulmayıp komşu illere yaş olarak ihraç edilmektedir(BCA, 1574-408.2: 4). Üzüm üreticileri geleneksel tarım yapmaktadırlar. Bitlis merkezde 60 dekada 45.000, Hizan'da 40 dekada 30.000 Reşadiye'de 20 dekada 20.000 ton ortalama ürün elde edilmektedir(BCA, 1574-408.2: 5).

Bitlis merkezde dokumacılığa ilgi vardır. Bitlis'e bağlı köylüler el tezgâhlarında yün ve kıldan elbise dokumaktadırlar. 1942 yılında İktisat Bakanlığınca gönderilen 55 tezgahın 22'si merkezde, 12'si Hizan'da, 10'u Ahlat'ta, 7'si Tatvan'da 3'ü ise Mutki ilçelerindedir(BCA, 1574-408.2: 5). Her ay tezgah başına hükümet tarafından ikişer paket iplik verilmekte ise de bu miktar merkezde çalışanlara yeterli gelmemektedir. Bunlardan bazıları Mardin'de üretilen ipliklerden satın almaktadırlar. Ancak bunlar pahalı ve kalın olduğundan çok tercih edilmemektedirler(BCA, 1574-408.2: 6).

3.2. Kazaların ve Adilceva Nahiyesinin Genel Durumu

Muş Bölgesi Müfettişi Erzincan Milletvekili Feyzi Kalfagil'in raporlarında Bitlis'in kazalarının umumi durumu hakkında tafsilatlı malumat bulunmaktadır. 6 Aralık 1944'te sunduğu raporuna göre Ahlat'ın genel durumu şöyledir: 1940 sayımına göre toplam nüfusu 12.519'dur. Adilceva ve Misk adlarında iki nahiyesi ve 55 köyü vardır(BCA, 1574-408.2: 13). Merkez kasaba, Ergizan, Harabeşehir, Tahtı Süleyman, Tunus, Kırklar, İki Kubbe, ve Kulaksız mahallelerinden oluşmaktadır. Halkı tamamen Türk'tür ve Türkçe konuşmaktadır. Merkezin 12 köyünden 6'sı Hının, Patnos, Sıfırasor, Sor, Kuşhane ve Esonk köyleri de Türklerden oluşmaktadır. Bunların içlerinde çiftçilik yapmak suretiyle yerleşen Kürtler bulunmaktadır. Geriye kalan 6 köy aslen Kürt'tür. Bunların %70'i Türkçe bilmektedir. Ahlat'ın tamamında toplamda 5 Çerkez, 7,5 Türk ve 42,5 Kürt köyü vardır. Bitlis Valiliğinin bildirdiğine göre Ahlat'ta 3, Ahlat Kaymakamına göre 9 kadın ve bir erkek olmak üzere 10 Ermeni mühtedisi bulunmaktadır. Bunlar Türklerle evlenerek kaynaşmışlardır(BCA, 1574-408.2: 13-14).

Toprağı verimli, suları iyi, kışı Bitlis kadar sert değildir. Cevizi, vişnesi, elması, armudu ve kayısısı meşhurdur. Van Gölünde sefer yapan gemiler haftada beş gün Ahlat'taki iskeleye uğramaktadırlar. Bir zamanlar çok gelişmiş Türk yurdu olan Ahlat şimdiki halde mütevazı bir kasaba haline gelmiştir. Halkı değişik sebeplerden dolayı göç etmiştir. Raporda Ahlat'ta kalan Türklerin ihmal edilmiş olduğu ifade edilmiş ve kazanın kalkınması adına bir köy enstitüsü açılması önerilmiştir. Merkez kasaba halkı buğday, arpa ve çavdarla karışık buğday; köylerdeki halk ise bunlara ek olarak kumdarı ekmektedir(BCA, 1574-408.2: 14). Ahlat'ta %1 oranında sıtma vardır. Biri Harabeşehir mahallesinde tek öğretmenli, biri Merkez mahallesinde 5 öğretmenli, diğeri Adilceva'da üç öğretmenli olmak üzere üç okul bulunmaktadır. Misk nahiyesi ile köylerinde okul yoktur(BCA, 1574-408.2: 15). Kaymakam İstanbul doğumlu 30-35 yaşlarında 1933 yılı mezunu Hulki Metin'dir. Kaymakam, görev vasıflarını taşımayan biridir(BCA, 1574-408.2: 15). Jandarma Komutanı Yüzbaşı Celal Ertekin'dir. Hükümet Hakimi Ezinelî Vehbi Göksel'dir(BCA, 1574-408.2: 18).

Feyzi Kalfagil 6 Aralık 1944'te Tatvan'ın genel durumunu ortaya koyan bir rapor sunmuştur(BCA, 1574-408.2: 19). Raporuna göre Tatvan'ın genel durumu şöyledir: Tatvan, Reşadiye ve Kotun adlı 2 nahiyesi, 94 köyü 32.271 nüfusu olan, merkez nüfusu memurlar hariç 303 bulunan bir kazadır. Merkez kaza göçmen ve yerliler olarak ikiye ayrılmaktadır(BCA, 1574-408.2: 20). Göçmenler: Rize ve Sürmene'den Hükümet tarafından getirilip iskân ettirilmişlerdir. Bitlis Valiliğine göre bunlar 39

hanede 204 kişidirler. 8.433 dekar toprak, birer ev, bahçelik yeri, sanatkâr olanlara ayrıca dükkân ve yer tamir bedeli verilmiştir. Hayvanları için ahır yeri tedarik edilmemiş, kendilerine tahsis edilen toprakların fazla olduğu gerekçesiyle tapularının iptali için Tatvan Mal Müdürlüğüne aleyhlerinde mahkemeye gidilmiştir. Göçmenler kendilerine verilen toprakların verimsizliğinden şikâyet etmektedirler. Bu topraklar yerine, verimli araziler ve hayvanları için ahır talep etmektedirler. Göçmenlerden alınan malumata göre 1934 yılında Sürmene'den Tatvan'a 20 hane gelmiştir. Bunların 11 hanesi orada barınmadığından daha sonra Van'da iskan edilmişlerdir. Tatvan'da ise 9 hane kalmıştır(BCA, 1574-408.2: 20). 1935 yılında Bakanlar Kurulu Kararı ile Rize'den 24 hane Tatvan'da iskân edilmiştir. Bir süre sonra 7 hane daha getirilmiştir. Sayıları şimdiki halde 200'ü bulmuştur(BCA, 627-63.2: 74; BCA, 1574-408.2: 21). Göçmenlerin İskele Yolu etrafında sıralanmış, bir katlı, iki odalı, bir mutfaktan ibaret, üstleri saç olan 40 adet ev Hükümet tarafından kendilerine verilmiştir. Ortalama her evde 7-8 çocuk bulunmakta olup 10-12 çocuklular az değildir. Kendilerine verilen araziye mısır, arpa, buğday ve fasulye ekmektedirler. Evlerinde Karadeniz şivesini andıran Türkçe konuşmaktadırlar. Van İşletmesinde ustalık işleri dışardan gelenlerde, amelelik ise yerlilerdedir. Raporda Karadenizlilerin Van İşletme Müdürlüğü'nün bulunduğu iskele civarındaki Tuğ'da talep ettikleri arazinin verilmesi önerilmiştir. 68 köyü Kürt olan ve Kürtçe konuşulan o havalide "*Türklüğe bir beşik ve Türkçenin yayılmasına amil olabilecek bulunan bu zeki, açık göz ve çalışkan halka*" taleplerinin karşılanmasının önemli olduğu belirtilmiştir(BCA, 627-63.2: 75; BCA, 1574-408.2: 21-22). Tatvan'ın yerlileri, Merkez kazada 25 haneden oluşmaktadır. Bunlardan sadece 10 evde Türkçe konuşulmaktadır. Diğerlerinin de birkaçı hariç Türkçe bilmekle beraber anadilleri Kürtçedir. Merkez kazanın iki kilometre uzağında Urta köyünde 35, 6 kilometre uzağındaki Tuğ köyünde 25 yerli ev vardır. Halkı Mutki kazasından gelme olup aslen Kürt'tür. 4 haneden oluşan 35 nüfuslu Ahlat'tan gelen Türklerden oluşan Adabağ köyü hariç diğer 68 köy de Kürt'tür. Bitlis Vilayetinden alınan malumata göre 20, Tatvan Kaymakamlığına göre ise merkezde 4, Reşadiye nahiyesinde 4 olmak üzere 8 ihtida etmiş ve yerlilerle evlenip kaynaşmış Ermeni vardır(BCA, 627-63.2: 75-76; BCA, 1574-408.2: 22).

Tatvan kaza merkezi, Tuğ'a nakledilmektedir. Hükümet Konağının çatı, cam ve boya işleri tamamlanamadığı için henüz nakil yapılamamıştır. Tuğ, Van Gölü İşletmesine 2, Tatvan'a 6 kilometre mesafededir. İşletmenin otel ve atölye de dâhil 12 binası, işçilerin yaptığı 7-8 ev vardır(BCA, 627-63.2: 76). Tatvan ile Tuğ arası ve sahil kısmı bataklıktır. Bu da sıtmanın yaygın olmasına neden olmaktadır. Kaza merkezinde ve Reşadiye nahiyesinde birer olmak üzere iki okul vardır. Merkezdeki okul iki dershaneli, beş sınıflı ve iki öğretmenlidir. Bununla beraber öğretmenlerden biri askerdedir(BCA, 627-63.2: 79; BCA, 1574-408.2: 25). Tatvan Kaymakamı Palulu 1935-1936 mezunu Lütfi Bingöl isminde, evli, temiz, namuslu fakat biraz tembel biridir. Sulh Mahkemesi Hakimi Rüstem Aksu, 1938 mezunu İzmirli 25-26 yaşlarında temiz fakat kaymakam gibi tembeldir. Jandarmanın Komutanı Emrullah Gürkan, Erzincanlı, namuslu ve görevinde başarılı biridir(BCA, 627-63.2: 79-80; BCA, 1574-408.2: 25).

Feyzi Kalfagil Aralık 1944'te Mutki kazasına dair sunduğu rapora göre: Mutki kazasının 3 nahiyesi, 102 köyü ve 3 mahallesi bulunmakta, genel nüfusu ise 19.733'tür. Merkezde 8'i memur evi olmak üzere 49 ev bulunmaktadır. Evler kerpiçten ve sağlıklıdır. 100 kişilik memur dışında merkezin yerli nüfusu 293'tür. Bunların %30'u Türkçe bilmektedir. Huyut nahiyesinin Muş'a yakınlığı nedeniyle %40'ı Türkçe konuşabilmektedir. Diğer yerlerde ise bu oran azalmaktadır. Mutki'nin genelinde ana dil Kürtçe, Zazaca ve kısmen Arapça'dır(BCA, 627-63.2: 68; BCA, 1574-408.2: 27). Kışın Siirt'te yazın Bitlis'te konaklayan ve Kürtçe konuşan 400 çadırdan oluşan Alikan Aşireti vardır(BCA, 627-63.2: 69; BCA, 1574-408.2: 27). 17 aşiretten Buban, Kusan, Keyburan, Yernan? ve Zenderli aşiretleri Zaza olup 3.000 kişi kadardır. Meydan, Merment, Niç, İrengoti, Punut, Keyburan, Herpus, Totak, Virkok, Mezraa, Salansor, Kavlikan, Yukarı Aspincir, Hersan, Torh, Irak Tatarik, Urus, Nizin köylerinde oturmaktadırlar(BCA, 627-63.2: 68; BCA, 1574-408.2: 27). Hepsiz Zazaca, Kürtçe ve Türkçe kelimeleri

ihtiva eden aynı lehçeyi konuşmaktadır. Edebiyatları yoktur. Müslüman ve Şafidirler. Mutki'nin Sason'a yakın kısımlarında Şeyho ve Bidri aşiretleri Arapça konuşmaktadırlar. Kürtler, Zazalarla Arapların oturdukları köy ve teşkil ettikleri aşiretler dışındakilerini oluşturmaktadırlar. Dillerinin temeli Farsçadır. İçerisinde Türkçe ibareler de bulunmaktadır. Edebiyatları yoktur, dinleri Şafidir(BCA, 627-63.2: 69; BCA, 1574-408.2: 27). Mutki Kaymakamlığına göre Ermeniler Niç köyünde 8, Mermer köyünde 6, Kinza köyünde 2, Aspincir köyünde 3, Huyut nahiyesinde 8 olmak üzere toplam 37 evde 100 kişi civarındadır(BCA, 627-63.2: 70; BCA, 1574-408.2: 29).

Mutki'de akdari ve gilgili ekimi fazla olup, buğday çok az ekilmektedir. Huyut nahiyesinde iki seneden beri mısır ekilmektedir. Halk darı ekmeği yemektir. Şalü şapık denilen şalvar, yelek veya cekete benzeyen keçi kılından ve koyun yününden dokunmuş elbise ile bir çeşit sandal altı kendirden, üstü kıldan örülmüş ayakkabı giymektedir(BCA, 627-63.2: 68; BCA, 1574-408.2: 27). Mutki'nin Kaymakamı, Akhisar Geyve'sinden 35 yaşında Şerafettin Devran'dır. Hakim Hasan Ali Vural, Jandarma Komutanı ise Mehmet Müfit Tarkan'dır(BCA, 627-63.2: 69; BCA, 1574-408.2: 27).

Feyzi Kalfagil'in Şubat 1944'te Hizan ilçesine dair raporuna göre: Hizan'ın, 2 nahiyesi, 127 köyü ve 11.170 nüfusu vardır. Hizan kaza merkezi Karasu adıyla anılmaktadır. Aşağı Karasu, Nevalkere ve Mehmedeciran adlı iki tepenin eteklerinde ve amfiteatr şeklinde yapılmış kerpiç evlerden oluşmaktadır. Hükümet konağı da burada bulunmaktadır. Yukarı Karasuyu ise Belediye sınırı içindedir. İki Karasu 135 evden ve 1940 sayımına göre memurlar da dâhil 420 nüfustan oluşmaktadır. Tahminen merkezde %35, nahiyeye ve köylerde %10 oranında halk Türkçe bilmekle beraber ana dilleri Kürtçe'dir(BCA, 1574-408.2: 31).

Halk kumdarı, buğday, ak darı ve arpa ekilmektedir. Mutki yaylalarında yazın konaklayan Alikan aşiretinin bir kısmı buranın Karuültin ve Ava Barkan yaylalarında beş ay kadar kalmaktadır. Kışın ise Siirt'in Garzan mıntikasına kadar gitmektedir(BCA, 1574-408.2: 31). Hizan Kaymakamı Cevdet Yurddaş, Sulh Hâkimi Celal Özülgen, Jandarma Komutanı Yüzbaşı Çankırlı Mehmet Aşıcı'dır(BCA, 1574-408.2: 32).

Feyzi Kalfagil, 13 Mart 1944'te Adilcevaz'ın genel durumunu ortaya koyan bir rapor sunmuştur(BCA, 1574-408.2: 7). Raporuna göre Adilcevaz'ın genel durumu şöyledir: Geçmişte kaza olan Adilcevaz nahiyesi önce Van'a ardından Ahlat kazasına nahiyeye olarak bağlanmıştır. Merkezi 7 mahalle, 625 ev, tamamı Türk 3.022 nüfustan oluşmaktadır. Adilcevaz nahiyesinin genel nüfusu ise 5.809 olup 28 köyü vardır. 28 köyünden İran muhaciri olan Koçeri köyü Türk'tür. Haskündürük köyünün yarısı Türk, diğer yarısı Kürt'tür. Kogus köyünün tamamı ise Çerkez olup Türkçe bilmektedir. Geriye kalan 25 köyle Haskündürük köyünün yarısı Kürt'tür(BCA, 1574-408.2: 8). Nahiyeye Müdürü Nusret Onat'a göre: 1936'da Kars'tan gelen ve 24 hanede oturan 165 nüfus Türk'tür. Kogus köyündeki Çerkezler geçmişte Dağıstan'dan gelerek iskân edilmişlerdir. Anadilleri Çerkezce olup Türkçe bilmektedirler. Kaymakamın beyanının aksine Haskündürük köyünün yarısı değil tamamı Türk'tür. Manik, Murhus, Uri, Cihangir, Afa Deresi, Verangazi, Gültepe, Ukarakol, Dizdar, Perto, Aygır Gölü adlarında 12 köy ise aslen Türk ve yerlilerden oluşmaktadır(BCA, 1574-408.2: 8). Soyca Türk oldukları halde civar yerlerden gelip yerleşen bazı Kürtlerin etkisi ile evlerinde Kürtçe konuşmaya başlamışlardır. Raporda bu durum örneğinden yola çıkarak bölgede Kürtleşmenin yaşandığı ileri sürülmüştür(BCA, 1574-408.2: 9). Nahiyeye Müdürünün verdiği listeye göre biri erkek, 6'sı kadın olmak üzere ihtida etmiş ve Türklerle evlenip kaynaşmış 7 Ermeni vardır(BCA, 1574-408.2: 10).

Adilcevaz'da sırasıyla kayısı, ceviz, kiraz, vişne, elma, armut, kara ve ak dut yetiştirilmektedir. Özellikle ceviz ve kayısı Malazgirt, Bulanık, Erciş, Tutak kazalarıyla Bitlis'e sevk edilerek satılmaktadır veya zahire, yağ ve yün ile değiştirilmektedir. Köylüler ise koyun, keçi, sığır, manda besleyerek geçinmektedirler. Yaptıkları yağı, peyniri ve yünü merkez nahiyede tüccarlara satmaktadırlar(BCA, 1574-408.2: 9). Adilcevaz nüfus, iktisadi ve coğrafi durum itibarıyla kaza olabilecek bir yerdir(BCA,

1574-408.2: 9). Adilcevaz'da 5 sınıflı, üç öğretmenli bir ilkokul vardır. Öğretmenlerden biri verem hastası olup çalışamayacak durumdadır(BCA, 1574-408.2: 10). Adilcevaz'ın en önemli sorunlarından biri %50 oranındaki sıtma hastalığıdır. Bunun sebebi evlerin bulunduğu Van Gölü sahilinin üç kilometrelik kısmının bataklık olmasıdır(BCA, 1574-408.2: 10). Nahiye Müdürü Harputlu Nusret Onat'tır. Çok temiz, namuslu, çalışkan, halk tarafından sevilen biridir(BCA, 1574-408.2: 10). Belediye Reisi, Kahramanbeylerden temiz ve dürüst olarak tanınmış Bekir Yiğit'tir. Karakol Komutanı Erganili Zülfikar Alpor'dur(BCA, 1574-408.2: 11).

SONUÇ

Bitlis Mebusları Tevfik Temelli ve Ahmet Süreyya Örgöevren'in, CHP Bitlis Bölge Müfettişi Hasip Aytuna'nın, CHP Muş Bölgesi Müfettişi Erzincan Mebusu Fevzi Kalfagil'in raporlarında 1939-1945 yıllarında Bitlis merkez ve Ahlat, Tatvan, Mutki ve Hizan kazalarıyla Adilcevaz nahiyesinin coğrafyası, nüfusu, ekonomisi, sosyo kültürel hayatına dair değerli bilgiler verilmiştir. Tespit edilen sorunlara ise çözüm önerileri sunulmuştur.

Raporlardan çıkarılan en önemli sonuç, Bitlis ve çevresinin genel durumunun ve sorunlarının tespitidir. Buna göre Bitlis ve çevresinde hemen her alanda ciddi sorunlar vardır. Bitlis merkezde dahi kara yollarında ulaşım bazı zamanlarda aksamaktadır. Van Gölü üzerindeki su ulaşımında feribot eksikliği dikkat çekmektedir. Tarım geleneksel metotlarla yapılmaktadır. Bu da verimin yetersizliğine neden olmaktadır. Bitlis merkezde Harb-i Umumiden kalma enkazlar halen kaldırılmamıştır. Halkın meskenleri pek çok yerde in gibi ilkel ve sağlıksız durumdadır. Sağlık teşkilatı yetersizdir. Bu durum da bölgede salgın hastalıklarının yayılmasını kolaylaştırmaktadır. Eğitim müesseseleri yetersiz, okuma yazma oranları oldukça düşüktür. İktisadi ve ticari hayat geridir. Bölgede adliye teşkilatı yetersiz olup mahkemelerin işleyişi çok yavaştır. İdari amirlerin önemli bir kısmı kanunsuz işlere bulaşmış, işini layıkıyla yerine getirmekten uzaktır. Bitlis'teki memurların ise en önemli sorunu mesken sıkıntısıdır. Bu sorunlar kaydedildikten sonra çözüm önerileri sunulmuştur: Yollar halkın yardımıyla yeniden işler hale getirilmelidir. Hükümet, Bitlis ve çevresinde tarımın makineli ve modern halde yapılmasına dair girişimlerde bulunmalıdır. Şehir merkezindeki enkaz alanları halk ve belediyeler tarafından biran önce kaldırılmalıdır. Memurlara lojmanlar yapılmalıdır. Sağlık kadrosu artırılmalı, halk sıhhat açısından yönlendirilmelidir. Eğitim hayatı yapılacak girişimlerle yeniden canlandırılmalıdır. İktisadi açıdan özellikle konservecilik, madencilik, tarım ve ticaret olanakları en üst seviyeye çıkarılmalıdır. Adliye teşkilatı zenginleştirilmeli, yeni mahkemeler kurulmalı, modern bir cezaevi yapılmalıdır.

Çalışmadan elde edilen önemli sonuçlardan biri de Hükümetin Bitlis'te ulus devlet çabasının ortaya konmasıdır. Raporlarda o an için sorun olmadığına inanılan Kürtlük şuuru ve Kürtçenin yayılmasının zamanla tefrikayı beraberinde getireceğine inanılmıştır. Kürtçenin ve Kürtlük bilincinin bölgede yayılmasının sebepleri tespit edilmiş ve bunun engellenmesi için bazı öneriler sunulmuştur. Buna göre, Kürtlük şuurunun ve Kürtçülüğün yayılmasının en önemli sebebi, bölgedeki memurların ve Türk tüccarların Kürtlerle temas kurarken Kürtçe konuşmalarıdır. Yine idari amirlerin bazı yanlış uygulamaları özellikle Kürtçenin bölgede yaygınlaşmasına yol açmaktadır. Bunun engellenmesi için eğitim müesseselerinin yaygınlaştırılması tavsiye edilmiştir. Bu sayede bölgenin eğitim ve kültür hayatının gelişeceğine ve Kürtlük duygusunun zayıflayacağına inanılmıştır. Bitlis'teki memurların yöre halkından değil bölge dışından tayin edilmesi gerektiği de vurgulanmıştır. Bitlis'te özellikle Ahlat, Tatvan ve Adilcevaz'da bulunan Türk köyleri ön plana çıkarılmış, bu köylerin bölgede Türklüğün yayılması için çok önem arz ettiği vurgulanmıştır. Bir raporda ise Kürtlük duygusunun eritilmesine kadar İslam inancının kullanılması tavsiye edilmiştir. Raporlardan anlaşılacağı üzere bölgede Kürt kimliği zayıflatılarak Türk kimliği çatısı altında halk toplanmaya çalışılmıştır. Bunda da en önemli vasıta eğitim görülmüştür. Bitlis'te ve kazalarında tespit edilen Ermeni mühtedilerin ise Türk ve

Kürtlerle evlenerek eriyebileceklerine inanılmıştır. Böylece az sayıda Ermeni'nin tehlike olamayacağı vurgulanmıştır.

KAYNAKÇA

Arşivler ve Resmi Yayınlar

- Ahmet Süreyya Örgüven'in II. Dönem TBMM Hal Tercümesi*, TBMM Arşivi, Sicil No: 542.
 Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi (BCA), 490.01/1574-408.2, lef.1-32.
 Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi (BCA), 490.01/627-61.1, lef.18-28, 38-58, 74-90, 100-103.
 Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi (BCA), 490.01/627-63.2, lef.69-80.
CHP Nizamnamesi, (1943). Ankara: Zerbamat Basımevi.
CHP Teftiş Talimatnamesi, (1939). Ankara: Ulus Basımevi.
Feyzi Kalfağil'in 7, 8, 13. Dönem TBMM Hal Tercümeleri, TBMM Arşivi, Sicil No: 1214.
Hasip Ahmet Aytuna'nın VI. Dönem TBMM Hal Tercümesi, TBMM Arşivi, Sicil No: 1121
Mehmet Tevfik Temelli'nin 6., 7. ve 8. Dönem TBMM Hal Tercümeleri, TBMM Arşivi, Sicil No: 1029.

Araştırma Eserler

- Akandere, O. (2016). *Milli Şef Dönemi*, İstanbul: İz Yay.
 Alpaslan, E. ve Aydın, T. (2015). CHP Parti Müfettişi Mitat Aydın'ın Teftiş Raporlarına Göre Maraş(1940-1942). *Cumhuriyet Tarihi Araştırmaları Dergisi*, S.22, s. 363-391.
 Bal, S. (2013). CHP Parti Müfettişlik Raporlarının Değerlendirilmesi: Balıkesir Örneği. *Belgi*, II/6, s. 731-741.
 Bulut, E. Ç. (2015). Devletin Taşradaki Eli: Umumi Müfettişlikler. *Cumhuriyet Tarihi Araştırmaları Dergisi*, S.21, s. 83-110.
 Çetin, H. (2015). *CHP Parti Müfettişlik Raporlarına Göre Tek Parti Döneminde Aydın*. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Aydın: Adnan Menderes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
 Günay, Ş. (2007). *Türk Parlamento Tarihi, VI. Dönem*. C.V, Ankara: TBMM Vakfı Yay.
 Karayaman, M. (2017). CHP Parti Müfettişleri Raporlarına Göre Uşak (1935-1950). *Uşak Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 10/3, s. 459-496.
 Karayaman, M. ve Yılmaz, Z. (2016). CHP Parti Müfettişlik Raporlarına Göre Bayındır. *İzmir Araştırmaları Dergisi*, S.4, s.125-141.
 Koçak, C. (2010). *Umumi Müfettişlikler (1927-1952)*. İstanbul: İletişim Yay.
 Kopar, M. (2011). CHP Teftiş Raporlarına Göre II. Dünya Savaşı Yıllarında Gaziantep. *Gaziantep Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 10/3, s. 1037-1055.
 Öztürk, K. (1993). *Türk Parlamento Tarihi*. C.III, Ankara: TBMM Vakfı Yay.
 Şahin, G. (2016). CHP Parti Müfettişlik Raporları'na Göre Kırşehir'de Siyasi, Sosyal ve Ekonomik Hayat (1936-1947). *Çanakkale Araştırmaları Türk Yılığ*, S.21, s. 79-108.
 Yüce, C. ve Karayaman, M. (2016). "CHP Parti Müfettişlik Raporlarına Göre İkinci Dünya Savaşı Yıllarında Yozgat", Uluslararası Bozok Sempozyumu (5-7 Mayıs 2016), Yozgat: Bozok Üniversitesi Yay., s. 338-350.
 Yücebaş, F. (2017). İç Denetim Sağlama Aracı Olarak Umumi Müfettişlikler. *Yüzyüncü Yıl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 1/34, <http://www.yyusbedergisi.com/dergi/ic-denetim-saglama-araci-olarak-umumi-mufettislikler-birinci-umumi-mufettislik-ornegi20171025124632.pdf>, e.t. 12.06.2017.